

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бортнікова А.В.

Інститут володимирського вйта в структурі управління містом за магдебурзьким правом XV – XVI століть

У статті здійснено аналіз листів-привілеїв великих князів литовських і польських королів за магдебурзьким правом місту Володимир. Показано структуру міського уряду за магдебурзьким правом, розподіл повноважень між вйтом, радою і лавою, їхню участь у виконанні адміністративно-судових функцій. Розкрито специфіку існування володимирського вйтівства, порядок та обсяг надходжень доходів від вйтівства, практику переходу вйтівства від одного власника до іншого. Акцентовано увагу на функціонуванні володимирського вйтівства за часів управління родини Лудовичів.
Ключові слова: магдебурзьке право, місто Володимир, вйт, вйтівство, рада, лава, бурмістр.

Проведен аналіз листів-привілеїв великих князей литовських і польських королів городу Владимиру. Показана структура городского уряда по магдебургскому праву, распределение полномочий между войтом, радой и лавой, их участие в исполнении административно-судебных функций. Раскрыта специфика жизнедеятельности владимирского войтовства, порядок и объем получения доходов от войтовства, практика его перехода от одного собственника к другому. Акцентировано внимание на функционировании владимирского войтовства во времена управления семьи Лудовичей.

Ключевые слова: магдебургское право, город Владимир, войт, войтовство, рада, лава, бурмистр.

The analysis of the letters-privileges of Great Dukes of Lithuania and Polish kings for the Magdeburg Law to the city of Volodymyr has been carried out. The jurisdiction of the Magdeburg Law was extended to the burghers "Lyakhove and Rus" (Catholics and Orthodox), who were released from the judgment of the governor of Volodymyr and his officers and transferred to the city government. The structure of the city government on the Magdeburg Law, the distribution of powers between Vogt, the council and the lava, their participation in the performance of administrative and judicial functions has been proved. The appointment of Vogt in the cities of Volyn had been in the competence of the Great Duke of Lithuania and Polish king. According to the privilege of 1570, the city government consisted of the Vogt "with the community of the Mayor, advisers and lavnyks". The term of their credentials was one year. The peculiarities of the existence of the Volodymyr city Vogt institution, the order and volume of revenues from the Vogt institution, the practice of the transition of the Vogt institution from one owner to another have been revealed. The emphasis has been placed on the functioning of the Volodymyr city Vogt institution during the period of the Ludovich family's governance. Since the 80's of the fifteenth century to the 60's of the sixteenth century the government of the Vogt's government was inherited from father to son in the Luds family (Ludovich).

Key words: the Magdeburg Law, the city of Volodymyr, Vogt, the institution of Vogt, council, lava, Mayor.

УДК 94 (477.82) «15»: 340.134

Бортнікова А.В.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

Дослідження історії міського самоврядування за магдебурзьким правом на Волині вписується в контекст сучасної політичної науки з її акцентом на визначенні інституційної і правової бази діяльності об'єктів і суб'єктів суспільних відносин: верховної влади, місцевих урядників, у тому числі міських. Постає вйта викликає науковий інтерес у декількох аспектах: як ключова фігура в структурі органів міського самоврядування; як ланка, що пов'язувала центральну владу з міським урядом; як інститут, що поєднував значні розпорядчі, управлінські й господарські функції.

Особливої актуальності зазначена наукова проблема набуває в контексті територіально-адміністративної реформи, що розпочалася в Україні, створення об'єднаних територіальних громад і запровадження нової структури управління.

Питання діяльності уряду вйта й інституту вйтівства в містах Волині XV ст. – 60-х рр. XVI ст.

перебувають у полі зору вузького кола сучасних дослідників. У монографії П. Саса з історії міст України у складі ВКЛ започатковано дослідження волинських міст за магдебурзьким правом, визначено місце вйтів у системі управління великокнязівськими містами, зокрема Володимира [1]. У працях Н. Яковенко діяльність окремих волинських урядників розглядається в контексті соціальних відносин доби пізнього середньовіччя [2]. Окремі питання функціонування володимирського вйтівства, зокрема порядок переходу вйтівства до іншого урядника, їх статки й обсяг повноважень, розкриваються в публікаціях Н. Старченко [3]. Водночас проблема функціонування уряду вйта в місті Володимирі й інституту вйтівства за тривалий період родини Лудовичів потребує подальших досліджень.

Метою статті є аналіз статусу, повноважень і напрямів діяльності вйтів міста Володимира в середині XV ст. – 60-х роках XVI ст.

Джерелами дослідження уряду вїта і вїтївства у Володимирі є привілеї великих князів литовських і польських королів за магдебурзьким правом Володимиру та їх підтвердження (1509, 1532, 1534, 1560, 1570 рр.). Ці законодавчі акти засвідчують еволюцію правового статусу «местского» (міського) управління на чолі з вїтом, розкривають сферу його повноважень і напрямів діяльності.

Надання магдебурзького права містам Великого князівства Литовського супроводжувало встановлення уряду вїта або підтвердження цього уряду, коли він існував раніше [4, с. 98]. У Володимирі уряд вїта діяв задовго до отримання першого збереженого привілею 1509 р. [5, № VI, с. 28–31]. Так, вїт Миколай фігурує як свідок укладання шлюбної угоди між волинськими зем'янами ще 1471 р. [6, № CLXIV, с. 627–628].

Лист Олександра 1495 р. «Мещаном володимирским о дереве на будоване и на дрова» вказує, що міщан мали це право ще за Казимира й відстоювали його «неоднокротъ» перед Олександром, який підтвердив їм такий дозвіл на відстані двох миль від міста [7, р. 349]. На чолобиття вїта і міщан 21.01.1495 великий князь звільнив володимирських міщан на один рік від сплати «капныи грошы» і «верховщины» у зв'язку з голодом, що виник унаслідок татарського набігу [8, № 57, с. 568].

Призначення вїта в містах Волині належало до компетенції великого князя литовського. Із 80-х рр. XV до 60-х рр. XVI ст. уряд вїта переходив у спадок від батька до сина в сім'ї Лудів (Лудовичів). Отже, уряд вїта у Володимирі в цей час фактично очолював дідичний вїт.

Специфіка урядування володимирського вїта полягала в тому, що володимирське вїтївство поєднувалося з вїтївством великокнязівського міста Литовез Володимирського повіту, їх у 1488 р. очолював Федько (Луд). Батько вїта Федька – Іван – також був володимирським вїтом, що впливає з тексту підтвердження 15.09.1493 великого князя на продаж Володимирського й Литовезького вїтївства сину колишнього вїта Івана Лудова Федьку «со всими платы, и вжитки», а також звільнення його від виконання зобов'язань військової повинності з обох вїтївств терміном «на вечно» [8, с. 145–146]. Потребує подальшого дослідження проблема звільнення вїта від виконання військової повинності «до живота» (1488), «на вечно» (1493) і з'ясування причин такого звільнення, адже в містах Великого князівства Литовського й волинських зокрема вїти, як і шляхта, виконували військову повинність. Вїт же у Володимирі мав звільнення від цієї повинності ще з початку XV ст. – «за великого князя Витовта и Жигимонта, ... николи на войну не хаживали» [5, № VI, с. 30].

На звернення вїта «места володимерского», бурмистрів, радців і міщан 17.07.1509 Жигимонт І

підтвердив привілеї Володимиру на магдебурзьке право [5, № VI, с. 28–31]. Свідчення відокремлення міста від юрисдикції замкового уряду – припис володимирським намісникам та іншим урядникам «въ тоє право ихъ не вступатися». Юрисдикція магдебурзького права поширювалася на міщан «Ляхове и Русь» (католиків і православних), яких звільнено від присуду володимирського намісника та його урядників і передано міському уряду в складі вїта, бурмистрів і радців: «... судити то маеть войтъ съ бурмистры и радцы, судити, и радити, и карати такъ, иакъ и по инымъ местомъ нашимъ, водле обычия и беглости права майтборского» [5, № VI, с. 31] Отже, урядові вїта належали широкі повноваження в судовій та адміністративній діяльності міста, він мав діяти згідно з «всякие члонки, што въ майтборскихъ правехъ выписуются». Разом із тим не існувало чіткого розподілу повноважень між вїтом, бурмистрами й радцями.

Такий порядок зберігався у XVI ст., що засвідчують привілеї 1532, 1534, 1560, 1570 рр. 12.10.1570 Жигимонт Август акцентував увагу на верховенстві уряду вїта в частині управління Володимиром на засадах магдебурзького права. Відповідно до зазначеного привілею, до складу міського уряду входили вїт «з поспільством бурмистра, радців і лавників», які є люди «гідні, осілі і розторопні». Термін їх повноважень – один рік («на кожен рік на нове літо»). Характерно, що радці й лавники мали свої печатки та завіряли ними всі міські справи. Вірогідно, що міський уряд Володимира не ділився на бурмистрівсько-радецьку і вїтївсько-лавничу частини. У міських судах засідали разом вїт, бурмістр, радці й лавники. Їхня юрисдикція поширювалася на гостей і прибулих до міста, крім людей «стану шляхетського». Міським урядникам належало право суду й ухвалення вироків у всіх «малих і великих, гарячих, кривавих і гвалтівних та будь-яких інших можливих справах».

Міщан Володимира звільнено від замкових і воєводських судів і переведено під присуд вїта й ради «местское» за магдебурзьким правом. Відповідно, старостам заборонено присилати до міста вижив і децьких (посланці та судові виконавці старост), обкладати податками («куницъ брати»), не втручатися в їхні права. Апеляцію на адміністративні й судові дії вїта та радців дозволено лише до короля. Вїт спільно з радцями відповідав за оборону міста. На вїта й радців покладено рішення справ між християнами та євреями для забезпечення порядку й оборони «нашого міста». Вїту належали торгові місця біля ратуші – «ятки вїтївські», які вїт тримав для забезпечення «оборони міста». Привілеєм 1570 р. дозволено збудувати ратушу у Володимирі [5, № VI, с. 144].

Аналіз діяльності володимирських вїтїв засвідчує давню традицію використання керівних, адміністративних урядів в органах місцевого управління

для власного збагачення. Одним із ефективних засобів цього ставало поєднання в одних руках декількох урядів. Так, вийти родини Лудовичів активно примножували свої земельні володіння й надходження. Війт Федько одночасно був володимирським митником. У 1496 р. та 1497–1498 рр. війт разом з іншими митниками «личбу делали» з володимирського мита, яке тримали «полтора года и пят недель». Якщо 10.11.1496 вони отримали «всего полсемадесят копь грошей и 12 гр(о) ш(ей)», то 1497–1498 рр. – удвічі більше: «семадесят копь грошей и осьмь грошей» [7, № 396, р. 245]. У 1498 р. війт звітував про збір володимирських «капных пнязеи» (митного збору за право продажу напоїв), верховщини (міського податку з городів, збір за право торгівлі городиною) і литовезьких «циншовых» 54 копи і 15 грошей [7, № 396, р. 245]. У 1505 р. володимирське мито на рік продано війту міста Троцька (Трокай) луцькому митнику Никлю Прокоповичу за 60 кіп грошей [9, с. 46]. 18.01.1509 Федько Лудович з іншими митниками звітували про надходження соляних і воскових зборів із володимирської митниці [10, № 95, с. 12]. Отже, простежується тенденція опанування війтами найбільш дохідних урядів.

Як уже йшлося, на початку 90-х рр. XV ст. володимирське й литовезьке війтівства належали одній особі з родини Лудів. Однак життя вносило корективи. Великий князь за різних обставин жалував, передавав свої володіння у власність князів, панів і зем'ян за вірну правителю службу. У 1511 р. Володимирське й Литовезьке війтівства, які перебували в руках Федька Луда, роз'єднуються, литовезьке війтівство передається в управління князю Ф.М. Чорторійському, про що йдеться у «Привилеи кн(я)зю Федору Михайловичу Чорторійському на место Литовиж у Володимерскомъ повете з воитовством и на монастир Светого Николы, на вечность». Указані пожалування кн. Ф.М. Чорторійський отримав за вірну правителю службу у спадок на «вечно кн(я)зю Федору Михайловичу и его кнегини, и их детем, и напотомъ будучимъ ихъ счадомъ» [11, № 396, р. 444–445].

У червні 1521 р. володимирським війтом залишався Федько Лудович, який серед інших був свідком заміни «подворя» у Володимирському замку між Грицьком, Солтаном і Богданом Ставецькими й володимирським старостою князем Андрієм Олександровичем Сангушком [12, с. 207–208].

Війт Івашко Деткович (Федькович) з бурмистрами, радцями та міщанами скаржилися великому князю на великокнязівських урядників (маршалка Волинської землі й володимирського старосту) щодо порушення ними «правъ ихъ майтборскихъ» і отримали привілей від 29.03.1534 на захист своїх прав [5, № VI, с. 31–33].

Напрями урядування володимирського війта Івана Федьковича простежуються за листом

Жигимонта від 04.09.1539, у якому йдеться про порушення ним обов'язку виконання підводної повинності [13, № 95, с. 164]. У березні 1549 р. є запис розгляду підстаростою Богушем Ленковичем «господарских позовов» у домі володимирського війта Івана Федоровича (Лудовича) [14, № LII, s. 87–88]. Достеменно не відомо, до якого року війтом залишався Іван Федорович Лудович. Найбільш вірогідно, що, зберігаючи традицію дідичного війтівства, воно перейшло безпосередньо до його сина Максима.

У 60-ті рр. XVI ст. війтівство обіймав Максим Іванович Лудович, проживаючи у власному війтівському будинку [15, арк. 46 зв.] У ніч 24 липня 1564 р. у Володимирі сталася чергова пожежа. До великого князя «били чолом» війт Максим Іванович, міщани – Андрій Іванович, Степан Завада, Андрій Асмесевський, і євреї міста – Євна Токаревич і Лейзар Давидович. Вони повідомляли про те, що місто Володимир «што въ паркене было», будинки з маєтністю й деякі комори з «крамомъ» і передмістя Засмоch («Засмоchье») згоріли, а тому просили правителя «відпустити» їм «ординщину» [16, с. 129–133]. Отже, простежується наступність тримання володимирського війтівства родиною Лудовичів.

Діяльність війта Максима Лудовича відображена в розрізних записах книг Володимирського гродського суду з квітня 1566 р., тобто вже на завершальній фазі його перебування на уряді. Цей етап керування Лудовича позначено численними звинуваченнями на його адресу в зловживанні владою, невиконанні належним чином обов'язків війта. У записах весни-літа 1566 р. йдеться, що війт не складав присяги, не призначив лентвійта, одноосібно, а не спільно з радою та лавою проводив судові засідання, ухвалював несправедливі рішення за багатьма справами в місті, здійснював насильства, вимагав хабарі, нечесно збирав податки і присвоював їх, самовладно розпоряджався міським майном і розбазарював міську скарбницю тощо. Як зазначено в скаргах, зловживання відбувалися всупереч вимог Литовського статуту й магдебурзького права [15, арк. 40 зв., арк. 95, 105, 109 зв., 121, 123 зв.] Отже, згадані записи розкривають процедурні питання роботи міського уряду, права та обов'язки війта, засвідчують факт порушення війтом колегіальності в прийнятті рішень.

Оскільки війтівство надавало значні матеріальні вигоди, його зайняття не обходилося без прихованої й навіть відвертої боротьби за уряд і за володіння, які належали війтові. Матеріали записів книг гродського суду фіксують конфлікт між Максимом Лудовичем і наступним володимирським війтом Михайлом Дубницьким, який тривав упродовж 1566–1567 рр. Усунення з уряду дідичного війта Лудовича й заміна його представником

іншої родини, Дубницьким, не могли відбутися без поважних причин і згоди великого князя або його найближчого оточення, оскільки Дубницький довгі роки працював у великокнязівській канцелярії, був дяком підканцлера ВКЛ Остафія Воловича [3, с. 75; 17, с. 48–49].

08.08.1566 привілей на володимирське вїтвіство отримав Михайло Дубницький. Зміст привілею засвідчує чималі надходження на користь вїта: шевці щороку мали давати йому по п'ять, пекарі – по три, торговці з яток – по чотири литовські гроші. До того різники були зобов'язані давати «третє плечо» від бидла. Вїт мав на Ринку «две ятки вольних», а на передмісті – став із млином. Йому належала єдина в місті лазня, на Ринку – будинок, а за містом – сіножаття. Значні відрахування на користь вїта йшли від одружень, за право міщан виходу з міста [18, р. 25].

Лише 16.09.1567 Максим Лудович поступився вїтвіством Михайлу Дубницькому, отримавши частину грошей за нього згідно з раніше домовленою сумою 1000 золотих польських або 400 кіп литовських грошей, що засвідчив відповідний запис ґродської книги [19, арк. 168 зв.; 20, с. 206–207].

На відміну від Луцька, у Володимирі діяльність лентвїта відображена епізодично, лентвїт майже не згадується. Запис 15.07.1566 Владимирського ґродського суду містить скаргу володимирських міщан на вїта Максима Лудовича щодо зловживань, зокрема «неимении лантвойта» [15, арк. 95]. У подальшому діяльність лентвїта поновилася.

Отже, функції й повноваження вїтів визначалися привілеями та листами Володимиру великих литовських князів і польських королів. Керівництво міським урядом за маґдебурзьким правом здійснювалося колегіально під час спільних засідань вїта, ради та лави. На відміну від інших міст Великого князівства Литовського, вїт Володимира був звільненим від військової повинності. Простежується концентрація влади в руках вїтів, які поєднували кілька урядів, зокрема вїта й митника. Вїти Володимира отримували значні доходи, їхні вїтвіства сприяли зростанню економічної могутності урядників, а відтак опосередковано – поповненню державної скарбниці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. / П.М. Сас. – К. : Наук. думка, 1989. – 232 с.
2. Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Н.М. Яковенко. – 2-ге вид., перероб. і випр. – К. : Критика, 2008. – 472 с.
3. Старченко Н.П. Конфлікт у Володимирі 1566 р.: варіант мікроісторичного прочитання / Н.П. Старченко // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип. 3. – С. 65–98.

4. Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie / J. Bardach. – Poznań, 1988. – 442 s.

5. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (далее – АЮЗР). – Киев : Университет. тип., 1869. – Ч. V. – Т. 1 : Акты о городах (1432–1798). – 636 с.

6. АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. 3 : Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной России в XVI–XVII вв. – Киев : Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1909. – 738 с.

7. Lietuvos Metrika (1494–1506). Kn. Nr. 6 : Užrašymų knyga 6 / parengė Algirdas Balulis. – Vilnius : Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. – 477 p.

8. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археологическою комиссией. Т. XXVII : Литовская Метрика. Отд. 1. Ч. 1. Книга записей. – Т. 1 / ред. И.И. Лаппо. – СПб. : [б. и.], 1910. – 1074 с.

9. Торговля на Україні. XIV – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянина / упоряд. В.М. Кравченко, Н.М. Яковенко ; редкол. М.Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 408 с.

10. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археологическою комиссией. – СПб. : Тип. Эдуарда Праца 1865. – Т. II : 1599–1637. – 1865. – 303 с.

11. Lietuvos Metrika (1499–1514). Kn. Nr. 8 : Užrašymų knyga 8 / parengė A. Balulis, R. Firkovičius, D. Antonavičius. – Vilnius : Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995. – 708 p.

12. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wydanie przez B. Gorczaka. – Lwów, 1890. – Т. III : 1432–1534. – 1890. – 556 s.

13. Історія державної служби в Україні : у 5 т. / відп. ред. Т.В. Мотренко, В.А. Смолій ; редкол. С.В. Кульчицький та ін. ; Голов. упр. держ. служби України ; Ін-т історії НАН України. – К. : Ніка-Центр, 2009. – Т. 3 : Документи і матеріали. V ст. до н. е. – 1774 р. / упоряд. : Г.В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л.Я. Демченко, Ю.А. Мицик. – 2009. – 656 с.

14. Archiwum XX. Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1910. – Т. VI : 1549–1577. – 1910. – 305 s.

15. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 28 Володимирський ґродський суд. 1566–1756 рр. Оп. 1. Спр. 1. Володимирська ґродська записова і поточна книга 1566 р. – 129 арк.

16. Русско-еврейский архив. Документы и материалы для истории евреев в России. – СПб. : [б. и.], 1882. – Т. II. : Документы и регесты к истории литовских евреев (1550–1559). – 259 с.

17. Волинські грамоти XVI ст. / упоряд. В.Б. Задорожний, А.М. Матвієнко. – К. : Наук. думка, 1995. – 245 с.

18. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Užrašymų knyga 51. Parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas. – Vilnius : Žara, 2000. – 484 p.

19. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 2. – 222 арк.

20. АЮЗР. – Ч. VIII. – Т. 6 : Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVIII вв. – Киев : Тип. С. В. Кульженко, 1911. – 624 с.